

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“**

**SOFIA UNIVERSITY
ST. KLIMENT OHRIDSKI**

**ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „АРАБИСТИКА И СЕМИТОЛОГИЯ“**

Хайри Хамдан

**Идентичност и отчуждение
в творчеството на Гассан Канафани**

**Автореферат за присъждане
на образователната и научна степен „доктор“**

**Професионално направление: 2.1. Филология
Научна специалност: Литература на народите от Европа, Америка, Африка, Азия и
Австралия (Арабско литературознание / Съвременна арабска литература)**

Научен ръководител: проф. дфн Баян Райханова

София 2023

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	3
Първа глава ПРЕВРАТНОСТИ НА СЪДБАТА – ТРАНСФОРМАЦИИ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ГАСАН КАНАФАНИ	9
Втора глава ИДЕНТИЧНОСТТА – КЛЮЧ КЪМ ТВОРЧЕСКИЯ СВЯТ НА ГАСАН КАНАФАНИ	12
Трета глава ОТЧУЖДЕНИЕТО В ТВОРЧЕСТВОТО НА ГАСАН КАНАФАНИ	15
Четвърта глава ТВОРЧЕСТВОТО НА ГАСАН КАНАФАНИ ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА СВЕТОВНАТА ЛИТЕРАТУРА	21
Заключение	26
Приноси	29
Литература, цитирана в автореферата	30
Публикации по темата на дисертационния труд	31

Увод

Гассан Канафани (1936–1972) е явление в палестинската и арабската литература и култура. Същевременно той играе важна роля в борбата на палестинския народ за самоопределение в един от най-драматичните периоди от неговата история. Мисията му като творец и общественик има особено значение за формирането на националното самосъзнание, а литературното му наследство до ден днешен привлича вниманието на изследователите и читателите от различни части на света.

Жизненият път и художествените произведения на Гассан Канафани отразяват драматичната история на палестинския народ. Ето защо понятията „идентичност“ и „отчуждение“ са изключително актуални в творчеството на автора. Независимо дали е пълна или частична, сама по себе си загубата на национална идентичност, както се е случило при палестинците, води до отчуждение не само на отделни индивиди, но и на цели групи хора, изправени пред интеграционни проблеми в приемните общества. Този феномен е иницииран от екзистенциална тревожност в резултат на страха от евентуално прекъсване на връзките с родината, а също и поради липса на добри условия за интеграция. От друга страна, приемните държави не полагат достатъчно усилия за по-лесното осъществяване на този сложен процес, който се случва в новите арабски общества през първите десетилетия от началото на най-масовите палестински бежански вълни през 1948-1967 г., т.е. непосредствено след двете войни между държавата Израел и арабските армии. Всъщност механизмите на интеграцията са блокирани по политически и идеологически причини. Това води до опит за създаване на „държава в държавата“, както и до избухване на граждански войни в Йордания през 1970–1971 г. и в Ливан през 1975 г. Последната продължава до края на 1989 г., когато споразумението ат-Таиф най-сетне слага край на гражданската война в Ливан¹.

В България съществува дългогодишен научен интерес към арабския свят. Публикувани са десетки изследвания в различни области на арабистичната наука. Сред основополагащите трудове са *Езическа арабска поезия* (1998) на Цветан Теофанов *Съвременният ислям* (1999) на Йордан Пеев, *Арабският свят и ислямът в културно-историческа перспектива* (2018), съставен от Павел Павлович и Симеон Евстатиев, и

¹ Гражданската война в Ливан (1975–1989) коства живота на близо 120 хиляди души. Около 800 хиляди са принудени да емигрират извън страната, а броят на ранените, материалните щети и разрушенията е изключително висок. Стремешът на Организацията за освобождение на Палестина (ООП) да увеличи властта си в Ливан е основна причина за избухването на войната, чийто край е постигнат с посредничеството на Саудитска Арабия в гр. Ат-Таиф през 1989 г.

други. Тези изследвания са добра основа за изграждане на цялостната картина на арабското общество и култура в миналото и сега, както и за по-задълбочен прочит на модерната палестинска литература.

Художествените преводи също спомагат този процес. Една от известните творби на Гассан Канафани, преведена на български език от Ганка Петкова през 1982 г., е сборникът разкази „Земята на тъжните портокали“². През 2009 г. Десислава Янкова превежда разказа на палестинския писател „Свят наполовина“³. Десет години по-късно Александра Стефанова публикува превода на романа му „Мъже под слънцето“⁴. Въпреки тези навременни преводи голямата част от произведенията на писателя все още са неизвестни в България.

Литературното наследство, оставено от Гассан Канафани, е с респектиращ обем и значимост, въпреки че той умира едва на 36 години. Приживе издава четири романа и няколко сборника с разкази. Написал е три пиеси, нарисувал е тридесет и шест картини и е публикувал множество аналитични статии и студии. Бил е журналист, главен редактор на политически вестник и официален говорител на политическата партия „Народен фронт за освобождение на Палестина“. След смъртта му са издадени три незавършени творби. Събраните му трудове са публикувани в пет тома по инициатива на вдовицата му Ани Хова, която е била негов житейски и духовен спътник, както и преводач на датски език. Темите на литературните му произведения са непреходни и до днес, въпреки че повече от половин век изминал след смъртта му.

Произведенията на Гассан Канафани са в центъра на редица изследвания на български и други езици. Сред тях е *Съвременна арабска проза: от неокласическото към постмодерното* (2018) на Баян Райханова, която анализира творбите му в контекста на модерната арабска литература. Според нея най-емблематичните му произведения съдържат философска тематика и повдигат проблемите, свързани с екзистенциалността, носталгията и копнежа за завръщане в родината. Творчеството на Гассан Канафани е предмет на изследванията на швейцарската изследователка Хилари Килпатрик⁵, която го определя като новатор и търсач на иновативни литературни форми. Фокусът ѝ е предимно върху естетическите елементи в творчеството на писателя, а политическите аспекти остават на заден план.

² Канафани, Гассан. 'Ард ал-буртуқал ал-ҳазйн, Бейрут, 'Усама Маўлўд, 1962.

³ Канафани, Гассан. 'Алам лайс ланā, Бейрут, Му'ассасат ал-'абҳас ал-'арабийа, 1965.

⁴ Канафани, Гассан. Риджал фй аш-шамс, Бейрут, 'Усама Маўлўд, 1963.

⁵ Kilpatrick, Hilary. "Tradition and Innovation in the Fiction of Ghassan Kanafani," *Journal of Arabic literature*, Vol. 7, 1976.

В своя труд „Пътят към другата палатка“⁶ египетската писателка Радуа Ашур подчертава както достойнствата, така и недостатъците в литературното наследство на Канафани. Тя не пести критиките си заради отсъствието на централни женски образи в творбите му, което до голяма степен е вярно. Въпреки това в богатата галерия от образи в творчеството на Канафани се срещат и герои със силен характер и с ясно изразена позиция. Такива са например Ражаа в драматургичната творба „Мост до вечността“ (1965)⁷ и Мариам в романа „Всичко, което ви остана“ (1966)⁸.

Палестинският критик Файсал Даррадж фокусира изследователския си интерес върху няколко романа на Канафани, които според него са повлияни от западноевропейските художествени похвати. В книгата „Семантика на литературните връзки“⁹ той твърди, че влиянието на западния „поток на съзнанието“ има отрицателен ефект върху творчеството на писателя. Причината за отрицанието му е, че тази специфична техника не се вписва органично в търсената обективност на романа „Всичко, което ви остана“. Обаче не е случайно, че точно в това литературно произведение палестинският писател се опитва да приложи нови художествени прийоми с надеждата, че следващите поколения арабски и палестински автори биха могли да развият тези похвати, адаптирайки ги към изискванията на модерната читателска аудитория в арабския свят.

В изследването „Романите на Гассан Канафани героите, техният свят, драми и надежди“ другият палестински поет и критик Юсеф Шехаде посочва, че Канафани пренася личната си идеология върху психологията и поведенческите реакции на героите си, които не се извяват непременно като политически ангажирани личности, а и не всички от тях са свързани по произход с родината му¹⁰. Част от тези персонажи гневно се борят срещу липсата на социална и гражданска справедливост, тъй като вярват в победата, която ще гарантира бъдещата свобода на отечеството им. Затова идеологическото послание на автора неизменно е осезаемо в творбите му.

В дисертацията се разглеждат и трудовете, които изследват творчеството на Гассан Канафани в сравнителен аспект. В статията „Гассан Канафани и Уилям Фокнър: постиженията на Канафани в романа *Всичко, което ви остана*“ Айда Азука изтъква

⁶ Ашур, Радўа. *Ат-тарйқ 'илā ал-хайма ал-'ухра*, Бейрут, Дār ал-'Адāб, 1981.

⁷ Канафанй, Гассāн. *Ал-'А'мāл ал-масраҳийа*, том III, Аман, Дār ар-Римāл, 2015.

⁸ Канафанй, Гассāн. *Мā табаққā лакум*, Му'ассасат ал-'абхаc ал-'арабийа, 1966.

⁹ Даррадж, Файсал. *Далалāt ал-'алāқа ар-риуā'ийа*, Дамаск, Дār Кан'āн, 1992.

¹⁰ Shehadeh, Yousef. *Ghassan Kanafani's Novels. Characters. Their World, Dramas and Hopes*, Cracow, The Enigma Press, 2003, p. 186.

влиятието на романа на Уилям Фокнър „Врява и безумство“ върху творчеството на Канафани.¹¹ Тя отбелязва, че авторът е аплодиран от поддръжниците на новаторството, но и среща сериозен отпор и отрицателна критика от последователите на вече наложилите се традиции в ангажираната арабска литература. Според тях Канафани е „пожертвал“ съдържанието на произведението си *Всичко, което ви остана*, тъй като вниманието му е фокусирано предимно върху майсторско изграждане на техниката на „потока на съзнанието“.

В статията „Силата на изгнанието в оформянето на екзистенциалните наративи на съпротивата при Махмуд Даруиш и Гассан Канафани“¹² Лина ал-Худайф и колегите ѝ смятат, че изгнанието дава мощен импулс за творческите изяви на тези двама бележити писатели. Изследвайки произведенията им, авторите отбелязват, че изгнанието в различните му форми създава усещане за непрестанна екзистенциална тревожност, която се проявява при липса на пълноценно битие и легитимно съществуване.

Дисертационният труд се стреми да разкрие онези аспекти от живота и творчеството на Гассан Канафани, които са свързани с основната тема на изследването, а именно – идентичност и отчуждение. По-голямата част от неговите произведения отразяват емпиричния му опит, който се разглежда в контекста на екзистенциалната борба на народа му. Този подход дава възможност да се проникне в същността на факторите, изиграли своята роля в изграждането на художествената система и философския мироглед на писателя.

Актуалността на дисертацията произтича от значимостта и универсалната стойност на двете фундаментални понятия – *идентичност* и *отчуждение* – в творчеството на Гассан Канафани. Те са ясно различими както в тематичните кръгове, така и в цялостния художествен наратив на писателя независимо от жанра на разнообразните му творби. Освен това през целия си, макар и кратък, творчески живот Канафани се стреми към овладяване на нови форми на литературния изказ, както и към въвеждане в арабската и палестинската литература на новаторски похвати, характерни за представителите на западната литература.

¹¹ Azouka, Aida. “Ghassan Kanafani and William Faulkner: Kanafani’s Achievement in *All That’s Left to You*,” *Journal of Arabic Literature*, Vol. 31. No. 2, 2000, p. 147.

¹² Alhudaif, Leena (et.al.). “The Power of Exile in Shaping the Resistance Existentialist Narratives of Mahmoud Darwish and Ghassan Kanafani.” https://www.academia.edu/30605766/The_Power_of_Exile_in_Shaping_the_Resistance_Existentialist_Narratives_of_Mahmoud_Darwish_and_Ghassan_Kanafani Посетено на 10/01/2022.

Въпреки постоянно увеличаващата се времева дистанция произведенията на Гассан Канафани продължават да са все така актуални както в локален и национален, така и в глобален и международен план. Причината е в успешната наративна стратегия на автора, който съумява да изгради не само убедителна художествена/паралелна реалност, но и да остави своеобразно документално свидетелство за мъченическата съдба на един народ, чиято освободителна кауза все още е част от дневния ред на световната политика.

Целта на дисертационния труд е цялостно и детайлно изследване на проблемите на *идентичността* и *отчуждението* като основополагащи мотиви в творчеството на Гассан Канафани. В изпълнение на целта са поставени следните задачи:

- Да се разкрие феноменът „Гассан Канафани“ като личностно възплъщение и събирателен образ на палестинската емигрантска съдба.
- Да се проследи ангажираността на писателя с оглед на моралния императив в решаването на екзистенциалните проблеми на палестинската диаспора в изгнание.
- Да се направи цялостен литературоведски прочит на творчеството на Канафани като синтез между форма и съдържание през призмата на кризата на идентичността и феномена на отчуждението.
- Да се извърши сравнителен анализ на романите на Гассан Канафани и Уилям Фокнър и театралните пиеси на Гассан Канафани и Елиас Канети. Както и да се потърсят пресечни точки с произведенията на някои български автори, засягащи проблемите на идентичността и отчуждението.

Обектът на дисертационния труд е ярката палитра от художествените творби и персонажи на Канафани, както и личността на самия писател с нейната тревожна обсебеност от кризите на идентичността и проблема на отчуждението. Литературните герои стават изразители на идеите на автора и фантазиите му. Действителността нахлува постоянно в това имагинерно пространство, често под формата на авторовия коментар, отприщен в разсъждения на поредния „поток на съзнанието“, а също така и като ремарки в театралните му пиеси. Подобно преплитане на реални и фикционални

елементи, образи и процеси е както предизвикателство, така и своеобразен ключ в дешифрирането на творческата лаборатория на писателя.

Предмет на настоящото изследване са проблемите на идентичността, пречупени през кризата на личността и на феномена „отчуждение“. Те се изследват чрез разкриване на цяла галерия от самобитните характери, взети поотделно и заедно, като представители на различни поколения и исторически епохи. Същевременно в контекста на тези проблеми се изтъква един или друг идеологически и политически избор на самия писател и художествената му техника.

Основната хипотеза на дисертацията е в това, че кризата на идентичността и отчуждението намират широко отражение в творбите на Гассан Канафани като пряк резултат от съдбовните исторически събития, протичащи в Близкия изток през втората половина на XX век. Авторът става свидетел на редица предизвикателства, произтичащи от военните действия в региона, и съответно от масовата емиграция на палестинците. В този аспект са изследвани проблемите на индивидуалната идентичност при писателя. Темите, свързани с борбата за справедливост и свобода, са актуални и в епохата на глобализма. Фокусът е насочен определено върху социалната идентичност. В този смисъл са изследвани политическата активност на писателя относно борбата на своя и на много други народи, преминали през колониалния период, които са изправени пред предизвикателствата на времето и се опитват да намерят своя път към модерните и постмодерни реалии.

Другата хипотеза е свързана с влиянието на Уилям Фокнър и дори на някои древногръцки автори върху творчеството на Гассан Канафани. Това проличава най-ясно в темите, които засягат предчувствието за заплаха, предусещането за скорошна гибел, непримиримостта спрямо липсата на морал, критиката на грешките, породени от естествения инстинкт за оцеляване и др.

Ограниченията са свързани с факта, че не е възможно да се изчерпят всички аспекти на многообразната творческа дейност на Гассан Канафани. До голяма степен извън обхвата на дисертационния труд остава журналистическото наследство на писателя. Колкото до идейно-политическите му пристрастия и изяви, те са засегнати предимно в контекста на литературното му творчество.

Методът на изследването съчетава няколко основни научни подхода:

- Хронологично-исторически метод, насочен към проследяване на различните етапи на личностното развитие на писателя, включително и неговото пребиваване в няколко арабски столици, където творбите му придобиват известност.
- Описателно-изследователски метод, целящ разкриване на художественото своеобразие на творбите на Канафани, както и на социално-идеологическите аспекти на литературното му наследство.
- Емпиричен изследователски метод, използван при събиране на автентичните данни с цел по-пълно и обективно представяне на творбите на писателя и динамиката на обществения му живот.
- Сравнителен метод, фокусиран върху съпоставянето на гледни точки на Канафани и на някои световноизвестни писатели, ангажирани с проблемите на идентичността и отчуждението. Този методологически ключ е особено подходящ за творчеството на писателя, повлиян от модерните тенденции в световната литература.

Съдържанието на дисертационния труд включва увод, четири глави и заключение. Приложена е библиография, която обхваща художествени произведения и изследвания, цитирани в тъканта на научното изследване, както и оригиналният превод на разказа „Смъртта на легло № 12“, направен от автора на дисертацията, както и няколко копия на репродукции на картините на писателя, рисувани през ранния период от творческия му път. Приложението също така съдържа копието на писмото, изпратено от Канафани до доайена на английските преводачи Денис Джонсън-Дейвис и публикувано в списание „Гласове“ в Кайро през 1963 г.

Първата глава на дисертацията „Превратности на съдбата – трансформации в творчеството на Гассан Канафани“ се фокусира върху живота на писателя през различните етапи на неговото творческо и личностно развитие. Ранното детство на писателя протича в гр. Акра и е белязано с добро възпитание и престижно образование. Колежът „ал-Фрейр“ в гр. Яфо, където той се обучава на френски и английски език (1943–1947), не е достъпен за мнозина от неговите връстници. Обучението там изиграва ключова роля в изграждането му като творец и общественик. Образователната система

в колежа му помага да се запознае отблизо с творчеството на Уилям Фокнър, Бертолд Брехт, Фьодор Достоевски и много други световни писатели, чието творчество оставя траен отпечатък върху творбите на автора.

Същевременно този регион става обект и субект на деструктивните промени, които разкъсват картата на Близкия изток пред очите на Гассан Канафани. В конкретния случай става дума за поделянето на арабския свят между победителите в Първата световна война – британската и френската империя, чрез прикритието на мандатите на Обществото на народите¹³, което се оказва ключова стъпка към последвалото създаване на „еврейско национално огнище“ и прогонване на палестинските араби. Тези трагични обстоятелства превръщат Канафани в „беглец“ от родината.

След Акра семейството на Канафани се установява в Дамаск, където той завършва средното си образование и започва да работи в училището на Алианса, спонсорирано от Агенцията за подпомагане на бежанците към ООН. Малко по-късно радио „Дамаск“ се превръща в прозорец на писателя към една по-широка аудитория. Гласът му се чува в поредица от участията в студентски програми. Там се излъчват първите опити на Канафани в драматургията. По радиото са прочетени и ранните му разкази, които не са публикувани никога. Тази нова среда го окрилява и му дава стимул да продължи да се развива и усъвършенства като писател. След като е изключен от Дамаския университет по политически причини, Канафани не се отказва нито от учителската професия, нито от писателското си призвание.

През 1955 г. Канафани заминава в Кувейт, който се превръща в предпочитаната дестинация за работа на много палестинци и други арабски граждани. През този период около двеста хиляди палестински бежанци се установяват в богатото на петрол емирство. За разлика от режимите в други арабски държави, кувейтските власти се оказват по-либерални към политическите и идеологическите течения и не упражняват натиск върху тях, считайки диалога за по-рационален метод да се обогати културният живот в страната. Тогава Канафани все още не е комунист, но е убеден, че новите поколения могат да възприемат по-лесно левите убеждения. Той става член на редакционната колегия на кувейтския вестник „ар-Раай“, орган на арабските националисти, където трупа богат опит чрез писането на статии и есета. Тази дейност му предоставя възможност за комуникация с хора от различни слоеве на обществото

¹³ Тази организация е предшественик на ООН.

независимо от техните разбирания и политическа ориентация. Той се запознава отблизо с проблемите на емиграцията, научава и много истории за провалените опити за незаконно преминаване на границите на Кувейт и за изоставените трупове край пустинната магистрала. Именно тогава се ражда идеята за емблематичния му роман „Мъже под слънцето“.

В Кувейт писателят публикува разказите си на страниците на известния ежедневник „ал-Фаджр“ и списание „ар-Риад“ и ги придружава със собствените илюстрации. Той продължава тази практика и след преместването си в Ливан през 1960 г., където заминава по настояване на Движението на арабските националисти, за да ръководи културния отдел на организацията. По-късно Канафани става негов официален говорител, поема поста главен редактор на списание „ал-Хадаф“ и същевременно изпълнява функциите на графичен дизайнер и художник. Там той се прочува като писател, политик и общественик, а по-късно става съпруг на датчанката Ани Хова и баща на две деца. По време на своя престой от близо дванадесет години в Ливан Канафани успява да издаде една значителна част от произведенията си, включваща художествени творби, критика и публицистика, както и да създаде много приятелства, но и не малко врагове, при това на най-високо ниво, тъй като той никога не пести критиките си срещу тоталитарната система.

Списанието, ръководено от него в Бейрут, намира широк отзвук в много арабски държави, въпреки че е забранено и разпространението му е нелегално. В първия брой, излязъл на 26 юли 1969 г., списание „ал-Хадаф“ се обявява срещу намесата на властта в работата на масмедииите. Канафани дава да се разбере, че няма място за толерантност по отношение на онези, които не приемат съпротивата като дългосрочна стратегия за освобождение на родината. Списанието намира широк отзвук в много арабски държави, въпреки че е забранено и разпространението му е нелегално. Писателят си поставя задача да го направи алтернатива на традиционните арабски всекидневници и периодични издания, които работят в полза на диктаторските режими. Той отстоява идеите си и предлага на политическия елит ясна програма, способна да издържи и да се съпротивлява дълго време срещу окупацията. Заедно с това Канафани подготвя платформа за взаимодействие с външния свят и търси съмишленици между левите партии на континента, за да осигури необходима подкрепа от страна на Западна Европа.

Последните години от живота на Канафани съвпадат с трагичните събития през 1970–1971 г., определяни като „Черният септември“. Тогава коалицията на крал Хусейн

прогонва от Йордания силите на палестинската съпротива. Така Ливан се превръща в основна база на Организацията за освобождение на Палестина, следвайки емигрантския маршрут на Гассан Канафани. През този период политическата активност на палестинската съпротива е в своя апогей, а освободителната кауза все още не се е превърнала в „невъзможна мисия“, въпреки временните ѝ неуспехи. Само за един ден членовете на Фронта отвличат четири граждански самолета и насочват три от тях към „Полето Даусон“ в Йорданската пустиня. Йорданските власти успяват да освободят американските и еврейските заложници от австрийския затвор в замяна на освобождаването на Лайла Халид, известна активистка на Националния фронт, и още на тримата, обвинени в отвличане на граждански самолети. Фокусът на израелските медии са предимно Лайла Халид и Канафани, който е сочен като участник във външните въоръжени дейности на Фронта. Двамата са наясно, че са потенциални мишени на израелската разузнавателна агенция. Тогаво Лайла Халид изчезва за известно време от ползрението ѝ, но не и писателят. Той е бил убит при експлозията на колата му, организирана от агентите на Мосад.

Внезапната смърт на Гассан Канафани определя мястото му в политическия и културния живот, а също и в масовото съзнание на палестинците, но и не само. След кървавия атентат срещу него много писатели и изследователи от арабския свят изтъкват приноса му в изграждане на съвременната палестинска култура и го определят като основоположник на „литература на съпротивата“. През 60-те години на ХХ век в качеството си на главен редактор на списание „ал-Хадаф“ той дава широка трибуна за изява на арабски поети, писатели и художници за изява. Освен това Канафани публикува творби на редица палестински автори, които живеят на територията на Израел и носят израелско гражданство, и ги представя като поети на съпротивата. Измежду тях са Махмуд Даруиш (1941-2008), Абд ал-Карим Касим (1914-1963) и др.

Творческият и борбен дух на Гассан Канафани успява да вдъхнови палестинците по целия свят, тъй като той възприема своята историческа родина като суверенна и неподлежаща на разделяне чрез преговори под натиска на международните институции и е твърдо убеден в революционното решение на палестинския въпрос. Тази негова позиция се разкрива във всичките му романи, разкази, пиеси, статии, дори и в многобройните му живописни платна, илюстрации и рисунки.

Втората глава на дисертационния труд „Идентичността – ключ към творческия свят на Гассан Канафани“ разглежда художественото творчество на писателя през

призмата на идентичността, чието изграждане е представено като много сложен процес. Той е свързан както с вътрешните фактори, включващи психологическата нагласа на човека и начина му на възприемане на другите, така и с външните фактори, които неизбежно влияят върху процеса на адаптация на индивида и цялостната му или частична интеграция в обществото. Както отбелязва Пламен Макариев, идентичността отличава всеки индивид от останалите в обществото, но в крайна сметка всички хора имат общи черти, които подчертават сходните качества и приоритети на техните виждания и характеристики. Той твърди, че при остро разминаване понякога се стига до раздвоение на личността.¹⁴

При Гассан Канафани понятието „идентичност“ е свързано конкретно със самосъзнанието както на отделен човек, така и на група хора. Повечето от героите му не са в хармония със себе си, нито с околната среда поради икономически и политически проблеми, а също и поради невъзможност да се адаптират в новите общества, в които са се установили след напускането на родината. Проблемите им са от различно естество: бедност, лишения, психологически стрес, както и продължителен процес в търсене на достойно място в новите условия.

Едноименният разказ от сборника на Канафани „Смъртта на легло № 12“¹⁵ представя интересна интерпретация на проблема на идентичността. Посланието му е свързано с цената на достойния избор в условия на кризата, когато човешкият живот е обезличен. Този избор е изцяло екзистенциален за главното действащо лице на историята Мухаммад Али Акбар. Той счита трите компонента на името си за цялостно и неделимо олицетворение на човешкото му достойнство. Следователно всеки опит за разкъсване на това име е агресивна намеса в идентичността и достойнството му, травма в настоящето и заплаха за бъдещето.

Разказът „Гевреци край пътя“ (*Ка'к 'алā ат-тәрйқ*) от същия сборник засяга широк кръг въпроси, гравитиращи неизменно около проблема за самоидентификацията на поколението, израснало в диаспора. Сюжетът му изобилства от автобиографичните елементи и е фокусиран върху живота на учениците на Канафани от времето, когато той пребивава в Кувейт. Първата част на повествованието се отличава с романтичен подход, но впоследствие авторът успява убедително да разкрие психиката и душевността на своите невръстни герои. Тези бежански деца живеят в свой собствен

¹⁴ Макариев, Пламен. *Мултикултурализмът между толерантността и признанието*, изд. „Изток–Запад“, 2008, с. 2.

¹⁵ Канафанй, Гассан. *Маут сарйр рақм 12*, Бейрут, Дър ар-Римал, 1961.

свят, напълно затворен за опитите на възрастните да проникнат в него. Същевременно те използват всички възможни средства, за да защитят гордостта и достойнството си.

Освен това Канафани успява да пресъздаде начина на общуване между бежанците и мигрантите в капсулираното им общество, който понякога е непонятен за приемната страна, въпреки че езикът и религията им са еднакви. Налице е видима разлика в стандарта на живот, в липсата на възможности за работа и професионална реализация. Друг важен аспект за задълбочаването на алиенацията е силните чувства на страх и ненавист към обитателите на тези центрове. Те са смятани за конкурентни, тъй като затрудняват достъпа на местните хора до някои социални блага. Логично е, че в такава обстановка бежанците и мигрантите не само се чувстват изолирани, но собствената им идентичност се оказва в процес на промяна и дори размиване чрез усилията им да преодолеят ежедневните предизвикателствата, с които се сблъскват.

Травмите в накърнената идентичност се разриват в романа „Мъже под слънцето“, преведен на много езици и екранизиран неколкократно през последните десетилетия. В своята съвкупност героите му представят отчуждено микрообщество, обречено на неуспех, въпреки отчаяните опити да оцелее. Посланието на Канафани е свързано с бъдещето. Той предупреждава своите сънародници за тежките последствия, които ги очакват, ако продължават да вървят в неправилната посока и загърбват родината си в личния си стремеж към успех. Мълчанието на тримата герои в граничната ситуация между живота и смъртта е ясен израз на безсилие, а също и символ на мъртвото време, спряло в горещите пясъци на безмълвната пустиня.

В този смисъл светът, представен в романа, олицетворява палестинската безпътица. Според автора именно страхът и бягството от реалността водят до съзнателната смърт, символизирана от камион убиец. Водачът и тримата му спътници са отчуждени и изгубили всякакви адекватни връзки с обществото. Тази драматична ситуация е нагледен пример за алиенацията като явление в социалния живот. Канафани майсторски успява да представи този феномен в литературно опростена форма, описвайки характерите на героите си, чиято съдба става обща, независимо от конкретните им различия.

Авторът посочва, че кризата на идентичността не е само екзистенциална или политическа, тя приема социални и идеологически измерения. Според него няма друга алтернатива, освен революционния подход при решаване на кризисните моменти и състояния на обществото, тъй като класовата борба е единственият верен път към осъществяване на социалната справедливост. Той вярва, че това е оптималният способ,

чрез който може да се възстанови травмираната идентичност на индивида. Затова не е случайно, че Канафани показва едни персонажи като жертви на тоталитаризма и ционизма, а други – като борбени личности, които се противопоставят на системата и се превръщат в национални герои.

Третата глава „Отчуждението в творчеството на Гассан Канафани“ се фокусира върху различните измерения на отчуждението, които са свързани както с липсата на справедливост в приемните общества, така и с неспособността на самите бежанци да се интегрират в тези нови общества. Самоопределението им изглежда латентно поради отсъствието на адекватните механизми и от двете страни, участващи в процеса на легитимация и (само)идентификация. Плодовете му са нихилизъм, перманентно състояние на екзистенциална тревожност, както и отказ от адекватно адаптиране към настоящето. Дисертацията проследява развитието на този проблем, чиито корени могат да бъдат открити още в свещените книги на трите основни религии, в античната и класическата литература, както и в съвременната научна и художествена продукция.

В творческия свят на Канафани съществуват четири проекции на отчуждение: 1) загуба на отечеството; 2) отчуждение спрямо „приемните общества“; 3) отчуждение от „своята общност“ на емигранти, които вече не се разпознават като съмишленици и не споделят каузата на писателя; 4) отчуждение от самия себе си, която Канафани тълкува като непростимо родоотстъпничество. Първият тип отчуждение е свързан с физическата раздяла с родината и съответно се равнява на загуба в емоционалната памет на местата, свързани с родовата история и детството. Вторият тип съпътства и формира емигрантското битие, като предопределя маргинализирането на палестинската диаспора. Третият тип води до по-категорично разграничаване от мнозинството и до екзистенциална самота. Четвъртият тип отчуждение бележи личностна криза, обвързана едновременно с първия и с третия тип от гореспоменатите варианти на отчуждение.

В настоящия труд се акцентира предимно върху неуспешното адаптиране на персонажите към реалностите в новите приемни общества в арабския регион. Този аспект е характерен за повечето герои на Канафани, които трудно отстояват своята идентичност и често остават в периферията на общественото внимание, без да бъдат въввлечени в социалните програми, предназначени за по-плавната интеграция на малцинствата. Успоредно с това е налице и протестът срещу статуквото, което в

арабския свят се смята за възможно най-радикалната позиция, предполагаща коренни промени и реформи чрез въздействие върху обществените нагласи с цел ускорено преодоляване на традиционализма. Тези процеси са трудно осъществими и се нуждаят от дългогодишни усилия, за да се възприемат от обществеността като позитивни, макар и алтернативни екзистенциални и граждански позиции.

По своята литературна форма, наративна техника и нелинейна структура романът на Канафани „Всичко, което ви остана“¹⁶ до голяма степен наподобява известната творба на Уилям Фокнър „Врява и безумство“ (1929), където отчуждението също е основна тема. Но всеки от тези автори създава произведението си по свой собствен начин, както и според хода на историческите събития. Фокнър разказва за разпадането на едно американско семейство непосредствено след Гражданската война в САЩ (1861–1865). Членовете му се опитват да защитят семейната репутация, но мнозина от тях умират трагично.

На свой ред „Всичко, което ви остана“ описва разделението на едно арабско семейство след войната през 1948 г. в Палестина. В предговора към романа самият Канафани посочва основните си герои, сред които са пустинята, времето и тримата граждани: Хамид и Мариам, които са брат и сестра, както и Закария, който е представен като предател и страхливец. Тези петима герои не се движат в паралелни или в противоположни линии, както изглежда при първоначалния прочит. Те се движат в кръстосани линии, които понякога се сливат, но в крайна сметка успяват да образуват две основни линии. Читателят остава с впечатление, че отдалечените места и различните времена, които се асоциират съответно с пустинята и часовника ковчег, са преплетени в общ пъзел.

Монотонното движение на стрелките отмерват безвремието, в което живеят героите на Канафани. Стенният часовник не спира да тиктака, отмервайки тишина и покой, примирение и застой. На няколко места писателят сравнява часовника с ковчег, в който от десетилетия са погребани мечтите и целите на един народ. Единственият изход за героите, които търсят промяна и спасение, е освобождението им от властта на часовника. Хамид решава да прекоси пустинята и да се срещне с майка си, като изоставя сестра си и Закария. Това е стъпка към освобождаването му от оковите на миналото. Навлизайки в пустинята, Хамид разбира, че няма нужда от ръчния си часовник, тъй като той няма вече власт над „неговото време“. Героят прекъсва всички

¹⁶ Канафанӣ, Ғассан. *Mā tabaqā lakum*, Бейрут, Му'ассасат ал-'абҳас ал-'арабийя, 1966.

връзки с миналото, пречупва своята зависимост от него и тръгва към бъдещето, осъзнавайки, че в необятната пустиня опасност го дебне навсякъде. Самата пустиня води дълъг диалог с него. Сякаш тя е живо същество, което не го оставя на мира, но все пак му дава възможност да опита своя шанс да оцелее.

Времената във „Всичко, което ви остана“ варират между настояще и минало. Миналите събития са отпреди 16 години, когато семейството е принудено да напусне град Яфо. Главният герой заедно със сестра си и леля си се насочват към Газа, а майка му – към Западния бряг на река Йордан. Не е просто съвпадение, че смъртта на лелята настъпва точно под стенния часовник, който удря отчетливо само веднъж в един часа през нощта, съобщавайки кончината ѝ. Настоящото, от своя страна, е коварно и не носи надежда на героите, тъй като символизира пълен застои, униние и поражение. След смъртта на лелята отива и последният „надзирател“, който би могъл да опази сестрата от прелъстяване.

Авторът не спестява нищо на своите читатели и описва отношенията между героите, без да се съобразява с традиционните норми и забрани. Страхове и отчуждението пронизват като червена нишка цялата творба. Понякога те са обвити в тежко мълчание, друг път стават взривоопасни. Убийството на Закария, извършено от Мариам, е особено жестоко. Същевременно този отчаян жест на бременната жена е освобождаващ. Обикновено жената се превръща в жертва, когато се докаже, че е опозорена. Обаче Мариам отказва да абортира, макар добре да осъзнава неминуемото проливане на кръв в подобен случай. У нея изведнъж се влива загадъчна сила и тя яростно отмъщава за своята накърнена гордост, като забива кухненския нож в слабините на бащата на нероденото си дете, тъй като той отказва да храни още едно гърло, а търси при нея единствено плътски наслади.

Образът на Хамид донякъде напомня Куентин Компсън от романа на Фокнър. И двамата са привързани към сестрите си, които олицетворяват честта на всяка от двете фамилии, макар и с някои съществени разлики. Но е налице съществена разлика в съдбите на двамата. Куентин решава да се освободи от битовизма чрез самоубийство, докато Хамид се опитва да се пребори сам с проблемите. Закария е посредствена личност и до голяма степен съответства на образа на прагматичния Джейсън Компсън. На свой ред всяка една от двете сестри показват силен характер и не приемат патриархалния диктат. Кандис Компсън загърбва семейството си, твърде често сменяйки партньорите си, докато Мариам взима крайно решение и извършва убийство в името на майчинството.

В романа на Фокнър липсва перспектива за спасение. Югът е победен и няма място за чест и морал. Всички членове на обществото са подвластни на парите и грубите материални интереси. Американският писател всъщност няма и намерение да предложи алтернатива. Целта му е да извърши болезнена дисекция на американското общество от онзи период. Докато Канафани е наясно с проблемите на палестинското общество, които са породени от масовата депортация. Затова той е безкомпромисен и посочва изхода от тази дилема на героите си чрез смелото им впускане в предизвикателствата на живота. Рисковете и опасностите, които ги дебнат по пътя, са без значение.

Още в първите страници на последния роман на Канафани „Завръщане в Хайфа“¹⁷ прозира перманентната носталгия на прокудения писател. Там той се връща към спомените за родния си град след близо 20-годишно отсъствие. Това е периодът между двете войни от 1948 и от 1967 г. След последната война цялата територия на историческа Палестина е окупирана. Саид, главният герой в този роман, влиза в Йерусалим през контролно-пропускателния пункт, който е известен като порта на Манделбаум¹⁸. Израелските власти разрешават на арабските граждани да пътуват свободно навсякъде и с това дават ясен сигнал, че именно те са победителите. Саид усеща, че градът е станал различен. Въпреки че той добре познава забележителните места в Хайфа, самият град вече не го разпознава.

Героят не търси просто един изоставен дом, а нещо много по-скъпо. По време на спешната евакуация преди години родителите не са успели да вземат своята първа рожба със себе си. В стария дом е останал синът им. Тогава той все още е бебе на няколко месеца, а сега вече е станал 20-годишен мъж, възпитан от еврейско семейство. Какво ли очакват да видят неговите биологични родители? Саид и Сафия са наясно, че им предстои голямо изпитание. Тяхното момче е осиновено от новопристигналото еврейско семейство от Полша и е дете на съвсем друга култура и на различна ценностна система, чиито корени са в европейската цивилизация. То вече има друго име, дадено му от неговото приемно семейство, което го отглежда с много любов. По-късно се разбира, че за тях пеленачето е заместило техния роден син, убит от нацистите по времето на Холокоста.

¹⁷ Канафани, Гасан. *'А'ид 'илā Хайфā, Бейрут, Дār ал-'Аўда, 1969.*

¹⁸ Бивш военен пост между израелски и йордански сектори в Йерусалим, активен между 1949 и 1952 г. След август 1952 г. контролно-пропускателният пункт е преместен само откъм израелската страна на портата в демилитаризината зона. Самата порта се превръща в геополитически символ на разделения статут на града.

Арабското семейство се среща с непознат младеж на име Доф. Това име е дадено на малкото момче от осиновителите и няма начин да се идентифицира с рожденото му име Халдун. През изминалите две десетилетия Саид и Сафия говорили рядко за сина си и дори предпочитали да го споменават само с местоимение. Преди срещата ги крепяла надеждата, че все пак има шанс да срещнат разбиране за случилото се от страна на момчето, както и да получат неговата прошка за извършеното от тях прегрешение. Междувременно, те са правили няколко опити да го намерят с помощта на Червения кръст, но усилията им са били безуспешни.

Осиновеният син на палестинското семейство олицетворява едно цяло поколение. Той носи белезите на онези, които са останали да живеят при новите условия, наложени от израелските власти. Подобно на него мнозина други са се опитали да се адаптират към новото общество. Дали все пак неговата арабска идентичност е оцеляла? Именно това са искали да проверят истинските му родители, но техните надежди не се сбъднали. Новият Доф не е могъл да влезе в кожата на предишния Халдун. На свой ред той задава на биологичните си родители логичния въпрос: „Защо сте ме изоставили и не сте се опитали да си върнете сина през цялото това време?!“¹⁹ Този болезнен въпрос показва, че Доф, който вече е редови войник в израелската армия, не може да прости на биологичните си родители. Ударът на тези думи са най-тежки за баща му Саид. Той олицетворява първото прокудено поколение, което бяга и оставя всичко зад гърба си в името на собственото си оцеляване. Бихме могли да определим „Завръщане в Хайфа“ като „роман за паметта“, в който домът е синоним на ранената памет, в която се коренят устоите на идентичността. Разруши ли се тази специфична връзка, идентичността на човека е под заплаха, а самоличността му е изгубена.

Екзистенциалното отчуждение като дълбока криза на личността е разгледано и в романа на Канафани „Другото нещо или кой уби Лайла ал-Хаик?“²⁰, публикуван за пръв път през 1966 г. в ливанското седмично списание „ал-Хауадис“. Заглавието на творбата е заявка за криминална история, но криминалното действие де факто остава на заден план. Самият акт на убийството е само загатнат, а детайлите за престъплението липсват. Осезаемо е влиянието на „Престъпление и наказание“ (1866) на Фьодор Достоевски. За разлика от романа на Канафани, произведението на руския класик се

¹⁹ Канафанӣ, Ғассан. *‘А’ид ’илә Хайфә*, Бейрут, Дәр ал-‘Аўда, 1969, с. 67.

²⁰ Канафанӣ, Ғассан. *Аш-Шай’ ал-’аҳар ’аў ман қатала Лайлә ал-Хайик*, Бейрут, Му’ассасат ал-’абҳас ал-’арабийя, 1980.

фокусира върху философските и психологическите аспекти, както и върху моралната дилема, обвързваща понятието справедливост с недъзите на едно изначално несъвършено устроено общество. В наратива на Канафани престъплението се разглежда като непланирано нарушение, извършено първо във въображението на главния герой, а след това и в реалността. Основният елемент в тази нетипична за Канафани творба е времето, разгледано в две паралелни проекции: вътрешното (субективно) време, което се движи изключително бавно и изтощително в условията на арест, и външното (обективно) време на вечно забързаното ежедневие. Пълното отчуждение и откъсване от света се осъществява на по-късен етап в живота на главния герой, когато той се намира в поредната гранична ситуация.

Убийството, извършено от Расколников, е ключов епизод в развитието на сюжета на Достоевски. При Канафани убийството не е приоритет, а по-скоро е загадъчно събитие и паралелна линия в романа, която цели да постави главния герой Салих пред голямо екзистенциално изпитание. Това го превръща в основен обвиняем. Той попада в затвора, където времето губи своето значение. В този роман самоличността на убиеца не е важна до такава степен, че никой следовател не успява да я разкрие. Доказателствата остават косвени чак до финалното изречение. Единственият обвиняем в това дело остава известният адвокат Салих, който е принуден да мълчи през целия процес, рискувайки живота си в името на нещо по-висше.

В един момент обвиняемият адвокат осъзнава, че всички юридически ходове са изчерпани и ще бъде осъден. За него няма спасение и му предстои да увисне на въжето. Затова решава да напише предсмъртно писмо, адресирано към съпругата му Дима, която нито за миг не се е усъмнила в неговата вяроност. Тя отказва да приеме версията на прокурора, че мъжът ѝ е убил приятелката ѝ Лайла ал-Хаик в опит да прикрие интимната си връзка с нея. Авторът поставя на везните живота на адвоката, който е длъжен да играе двойна роля – на обвиняем и на свой защитник пред закона. Прокурорът му позволява да се заеме със собственото си дело, макар че такава защита изглежда твърде субективна и носи много рискове и изненади. Салих осъзнава, че е попаднал в коварен капан и е убеден, че делото е подредено по абсурдно сложен начин благодарение на „нещото“, което е по-мощно от причинно-следствената връзка между събитията в тази криминална история. Неочакваната му изолация и откъсването от външния свят водят до непоносимо отчуждение.

След ареста Салих се променя и престава да вярва в ценностната система като обществено полезна и способна да сложи ред на всички нива в социума. Отчуждава се от самия себе си, тъй като спира да вярва в смисъла на своя живот, както и в мисията на професията му. Всичко това озадачава съпругата му. В един момент тя приема, че мълчанието му е част от някакъв негов хитър план за спасение от въжето. Безмълвието на адвокатата, според нея, вероятно е най-добрата пледоария по това дело. Но скоро тя разбира, че мъжът ѝ няма никакъв план, а мълчанието му остава нерешима загадка.

Колебанието на Салих, съчетано с липсата на вяра, го вкарват в клопката на отчуждението, което се засилва с всеки изминат ден, все по-сигурно доближавайки го до кончината. Лайла се появява от отвъдното и се настанява удобно до него в тясната му килия. Те водят интимен и откровен разговор, в който тя му вдъхва кураж и го приканва да не се предава, да не проговаря, за да предпази нея самата, близките им, както и тяхната „странна приказка“, имайки предвид, че той скоро може да се присъедини към нея. В този съдбовен момент Салих решава да не изрича дори една дума пред съда. Трепетът на устните му е израз на отчаяние. От друга страна, страхът от смъртта не е толкова силен, че да го накара да наруши мълчанието си, тъй като то е резултат от „другото нещо“. Ако е продукт на смелост, вероятно би победило и би накарало Салих да проговори, но „нещото“ е рожба на абсурда.

Четвъртата глава „Творчеството на Гассан Канафани през призмата на световната литература“ разглежда въздействието на световната литература върху художествените идеи и наративните похвати на писателя. Проследяват се екзистенциалните мотиви в незавършените, но все пак публикувани след смъртта на писателя три романа „Влюбеният“, „Априлски сливи“ и „Слепият и глухият“²¹. Първият роман връща читателя към периода на „британския мандат“ над Палестина през тридесетте години на миналия век. Героят му неслучайно носи прозвището *Влюбеният* и в някакъв смисъл е арабска версия на Дон Кихот. Същевременно той е кротък, но и загадъчен човек, преследван от английския капитан Блейк заради предполагаеми кражби. В продължение на три години двамата мъже са тясно свързани помежду си, играйки ролите на преследван и преследвач. Изобретателността на *Влюбения* и постоянните му бягства не дават мира на Блейк, воден от мотивацията си за

²¹ Канафанӣ, Ғассан. *Ал-‘Ашиқ, Барқұқ нисан, Ал-‘а‘ма уа ал-‘атраш*, Бейрут, Му’ассасат ал-‘абхас ал-‘арабийя, 1976.

повишение в британската армия след задържането на опасния палестинец. Но английският капитан така и не успява да го улови.

Подобен персонаж може да се открие и в разказа „Крадецът и кучето“ (1932) на Емилиян Станев. Главният му герой Ваклин притежава някои морални и поведенчески черти, близки до тези на *Влюбения* от произведението на Канафани. И двамата са отшелници, нямат постоянна работа, задоволяват се с малко и умеят да се крият, когато им се налага. Докато *Влюбения* има власт над конете, Ваклин се сприятелява с куче и е готов да пожертва живота му, след като разбира, че кожата му струва цяло богатство. Мизерията и отчаянието доминират и в двете творби. Героите им са готови на всичко в името на оцеляването си.

Темата за националното страдание е в центъра на втория незавършен роман на Канафани „Априлски сливи“. Авторът споделя личните си преживявания по време на войната и партизанската борба срещу израелската армия от 40-те до края на 60-те години на миналия век. Той се стреми да разкрие политическите интриги в палестинската съпротива, както и противоборството между двете основни най-прогресивни политически сили за времето си, а именно – Комунистическата партия и Движението на арабските националисти. Първоначално двете страни решават да действат заедно и успяват да намерят общ език.

Канафани се опитва да постигне синтез между политиката и литературата, но често първата надделява в наратива му. Той дори добавя обяснителни бележки в края на повечето страници в желанието си да хвърли светлина върху историческите събития, произхода на партиите, значението на политическите термини, както и включва кратки биографии на палестински и арабски водачи и други детайли, свързани със съдбата на отечеството. Поради политическата обвързаност на Канафани художественото послание на романа не успява да стигне до по-широк кръг читатели за разлика от творбата му „Завръщане в Хайфа“. Тежките условия и околната среда, които Емилиян Станев описва в повестта „Крадецът на праскови“ (1948)²², донякъде са сходни с обстоятелствата, очертани в незавършения роман на Канафани „Априлски сливи“. Празнота, усещане за обреченост и липса на перспектива са общите черти, които може да се открият в творбите на Канафани и Станев, но при палестинския автор липсва дълбоката драматичност на повестта „Крадецът на праскови“.

²² Повестта е преведена на арабски език от автора на дисертацията и се очаква да бъде публикувана през 2023 г. от сирийското изд. „Сард“.

Романът „Слепият и глухият“ е най-значим от трите посочени незавършени творби на Гассан Канафани поради ярките образи и използваните изразни средства. За разлика от предишните незавършени романи, този се отличава със своята ясна концепция и метафоричност. Тук Канафани отново се отдава на т. нар. „поток на съзнанието“ и директната авторска намеса в диалозите и съдбите на героите. Той ту вмъква коментарите си, ту кара героите да говорят от негово име, при това не принудено и без да се натрапва на читателя.

Авторът разказва историята на двама мъже с вродени недъзи, които се оказват в гранични ситуации и се изправят пред сложни дилеми и морални изпитания. Слепият Амир работи в хлебарница и притежава изострен слух, а глухият Абу Кайс е представен като служител на Агенцията за подпомагане на палестинските бежанци към ООН и е наясно, че субсидиите са крайно недостатъчни за бедстващите хора и хранителните продукти от първа необходимост са със съмнително качество. В крайна сметка те се оказват по-разумни от околния свят въпреки недъзите си.

Според Канафани обществото, което десетилетия наред е стояло със скръстени ръце, без да предприема решителни стъпки за освобождаване на своята родина, е сляпо и глухо. Крушението на надеждите на *Глухия* и *Слетия* олицетворяват и краха на очакванията в един критичен момент, в който палестинският народ трябва да се разбунтува и да се бори за своята свобода. По този повод Канафани саркастично се надсмива над „глухите“ и „слепите“.

Подобна ирония се забелязва и в разказа на Константин Константинов „Незначителна история“ (1934), представляващ размисъл върху идеята за изгубеното време. То е персонифицирано чрез вечно закъсняващия влак, който никога не пристига. Идеята за безсмисленото чакане (бел.а. в смисъла, който Бекет влага в пиесата си „В очакване на Годо“) е вложена в чакалнята, където са разположени пасажерите. Те сякаш се намират в центъра на безвремието. Веднъж една случайна среща връща следователя години назад, когато е бил натоварен да разследва корупцията на кмета заради това, че насилствено взима част от обезщетенията, предоставени от държавния бюджет като помощ на селяните след наводнение.

Този детайл напомня описаните от Канафани корумпирани служители на ООН, раздаващи негодни храни на бежанците. Ако *Глухият* в творбата на Канафани е избран именно, за да не чува постоянните оплаквания на хората, то учителката в българския разказ подава сигнал срещу кмета и се подписва с цялото си име, сякаш парафира своята смъртна присъда. Това са герои с мисия в живота, които са наясно с „цената“ на

своите граждански права и доброволно я плащат. Свидетелите един по един се отказват от своите показания в съда и в крайна сметка обвинението отпада поради липса на доказателства. Подобна атмосфера на социален колапс и безизходица се усеща в повечето произведения на палестинския писател, вдъхновени от автентични истории и действителни герои.

Подобно на Константин Константинов Гассан Канафани поставя под съмнение адекватността на съдебната система в пиесата „Шапката и пророкът“ (1987)²³. Същевременно със своята символична наситеност и философска насоченост тя се доближава до драматургичната творба „Предопределените“ (1952) на Елиас Канети, който е немскоезичен писател и е роден в еврейско семейство в Русе. Пиесата на палестинския автор поставя под въпрос смисъла на човешкия живот, когато изконните духовни ценности като доверието, вярата, справедливостта и всеотдайността са преднамерено подложени на атака от статуквото. Тази творба може да се причисли към т.нар. „театър на абсурда“. В нея се засягат някои важни социални и екзистенциални проблеми, въпреки че общата атмосфера изглежда алогична.

Драматургичната ситуация, пресъздадена в пиесата на Елиас Канети, е аналогична. И там бъдещето на отделния човек е контролируемо, а действащите лица още от рождението си са поставени в експерименталната ситуация и знаят точно в кой ден и час ще умрат, т.е. те имат достатъчно време да се подготвят, така че да изживеят живота си с по-малко грешки или грехове. В драматургичната творба на Канафани главният герой се среща с извънземното същество и също подлежи на рационално необясним експеримент, превръщайки се в глас на бъдещето, т.е. в пророк. По този начин и в двете абсурдистки пиеси бъдещето е третирано експериментално като полесна за опознаване и следователно по-малко плашеща материя.

До края на житейския си път Гассан Канафани продължава да експериментира, търсейки подобаващи литературни полета за неуморното си перо. Екзистенциалните въпроси го вълнуват изключително много, тъй като за него те са свързани с естествения стремеж за оцеляване и развитие както на самия него, така и на отечеството му. Разказът „Свят наполовина“, включен в сборника „Светът, който не ни принадлежи“²⁴, е стъпка именно в тази посока. В него писателят засяга проблема за отчуждението и поставя под въпрос необходимостта всеки индивид да има по две очи, сякаш с това оспорва волята Господня. Героят му започва да вижда нещата наполовина, след като

²³ Канафани, Гассан. *Ал-'А'мал ал-масрахийя*, Аман, Дър ар-римал, 2015.

²⁴ Канафани, Гассан. *'Алам лайса ланā*, Бейрут, Му'ассасат ал-'абхас ал-'арабийя, 1965.

сам е извадил едното си око, за да демонстрира изкривената си философия, според която за страничния наблюдател светът винаги е константна величина, независимо дали се гледа с едно или с две очи. Въпреки това след самоинквизицията той вече не е същият. Поразените му сетива оказват негативно въздействие върху начина му на мислене. Най-съществената разлика е obsesията му от правилност. Героят твърди, че е единственият, който може да види цялата истина, докато другите не са способни да „сглобят“ напълно картината пред себе си.

Разказът на Георги Господинов „Сляпата Вайша“ (2001) има сходства с тази творба на Канафани в няколко аспекта. В творбата на Господинов главната героиня е жена, която с лявото си око вижда миналото, а с дясното – бъдещето. Това я лишава от възможността да съществува цялостно в настоящето. Въпреки че това не е неин дефект, а е по-скоро ефект, другите я възприемат като сляпа. По този начин странната Вайша никога не успява да се интегрира в обществото и остава изолирана поради особената си „слепота“. За разлика от героя на Канафани, Вайша все пак не посяга на нито едно от очите си, защото с този акт на насилие спрямо себе си тя би деформирала още повече реалността чрез парадигмата за време, рискувайки да остане завинаги само в миналото или изцяло в бъдещето.

Екзистенциалният избор на Вайша в действителност е по-труден, отколкото този на Абд ар-Рахман в разказа на Канафани, който избяжда окоето си и по този начин заличава за себе си половина свят. Той е убеден, че не е възможно да съществуват едновременно две истини или два предмета в едно и също пространство. За разлика от него, Вайша не се опитва да наложи своите убеждения на другите и не спира да търси спасение от нелеката си участ.

В тематично отношение още два разказа, включени в сборника на Гассан Канафани „Светът, който не ни принадлежи“, напомнят творбите на български автори. В разказа му „Метални стени“ (*Джудрѝн мин ъадѝд*) фокусът се поставя върху съдбата на малката птица щиглец, подарена на едно дете. Съдбата на птицата в кафез донякъде се асоциира с прежеждията на имигрантите, които се провалят пред предизвикателствата на чуждата социална среда и не успяват да се адаптират нея. Това е константен проблем, който все повече и повече се задълбочава. В този смисъл лишаването от естествената среда е равносилно на заточение, а птицата в клетка се превръща в символ на имигранта, който губи своята идентичност далеч от родината, защото на чуждото място той е длъжен да спазва непознати и дори непонятни за него закони и разпоредби, способни да го задушат и дори да убият желанието му за живот. В

стихотворението „Странно“ от сборника „Реквием“ (1980) Стефан Цанев описва подобна незащитна птица, която сама донася връв в гнездото си, за да се самоубие. Тази жестока сцена поставя редица въпроси за човешката алиенация. Творбата на Цанев отключва интересна аналогия с отчаяната птица в разказа на Канафани, която търси смъртта по различен начин и я предпочита пред продължителната агония в клетката

В разказа „Соколът“ (*Ас-сакр*), включен в гореспоменатия сборник, Канафани разказва за страстен ловец на име Джаадан, който обаче се е отказал да лови газели с помощта на своя сокол. Обратът във фабулата настъпва, когато птицата му се отказва да бъде палач и променя поведението си към красивата газела, която се влюбва в него и го следва навсякъде. Той обаче решава да се самоубие за старите си прегрешения, като отказва да се храни. Този избор е смъртоносен. Газелата остава на пост до самия му край, а след смъртта на сокола се връща при своето стадо. Канафани съумява да покаже гордостта и благородството на дивите същества в техния личен „момент на истината“. Разказът му съдържа и послание за размисъл относно ценността на живота като дар, както и за прошката и вината.

Аналогичното послание се открива в разказа „Орли“, включен в сборника „Вълчи ноци“ (1943) на Емилян Станев. Именно там е описан гордият и величествен нрав на орела, който часове наред се бори срещу страшна буря, докато накрая не попада в малко градче, където спира за отдых върху един комин. Хората решават да го прогонят, хвърляйки камъни, но орелът не им обръща внимание, докато накрая куршумът не го уцелва. За разлика от сокола в разказа на Канафани, който се радва на компанията на газелата и на ловеца Джаадан, птицата на Станев до самия си край остава самотна и неразбрана.

В **заключението** на дисертационния труд се прави обобщаваща оценка на творчеството и жизнения път на Гассан Канафани, който представлява квинтесенция на историческата драма на палестинския народ, а в по-широк смисъл и на разпокъсаната арабска нация, по неволя разпръсната по света. Подобно на всеки значим за времето си писател той бива възприет като „будната съвест“ на плахо търсещите справедливост. Именно това време се асоциира с голямата катастрофа от 1948 г., наречена „ан-Накба“ и довела до пожизнената емиграция на цели поколения палестинци. Понятията идентичност и отчуждение са всъщност два жалона, между които протича не само животът на Канафани, но и на неговия изстрадал народ. Докато идентичността до

голяма степен определя поведението на малцинствата, отчуждението в психологически план носи конкретни рискове и опасности, като допълнително усложнява човешките взаимоотношения. Тези процеси допринасят за откъсването на малцинствените групи от ядрото на обществото.

Авторът проследява редица въпроси, свързани с чувството за принадлежност и интеграцията, които се превръщат в недостижима цел за повечето палестинци. Основната причина за този проблем е политиката на арабските държави, които умишлено принуждават палестинските малцинства да се изолират в затворени общества, или поне такава е практика през първите десетилетия на масовата емиграция им през 1948 и 1967 г. Оттогава се засилва усещането за липса на перспектива, а отчуждението става все по-дълбоко. Канафани се опитва чрез словото си да вдъхновява своя народ, за да продължи борбата си, което преди всичко означава да не се отказва от мисълта за завръщане в родината. Тези патриотични мотиви доминират в романите „Завръщане в Хайфа“, „Мъже под слънцето“, както и в много други разкази.

Процесът на самоидентификация при Гассан Канафани е сложен и многопластов и е нагледна илюстрация на диалектическия закон за единството и борбата на противоположностите. Писателят често говори от името на народа си или директно се обръща към него в посланията си, където яростно бичува религиозните предразсъдьци и квиетизма на голяма част от сънародниците си. Той нито за миг не спира да критикува несъстоятелността на претенциите на т. нар. елити да изведат народа си от пустинята на номадското му лутане и най-сетне да реализират голямата цел, свързана със завръщането. Самоидентификацията му с онези, които застават на страната на националноосвободителната борба, на свой ред предполага скъсване с пораженчески настроените сънародници, които следват инерцията на емигрантския поток. Това обяснява защо в по-късните творби на писателя прозира нарастващото му отчуждение спрямо онези палестинци, които търсят реализация и формират своята идентичност в синхрон с ценностните системи на съседните арабски държави.

Този политически пласт, върху който се развива противоречието – както външно, реализиращо се в действителността, така и вътрешно като душевно преживяване и съпреживяване на личността Канафани – има и своя художествена проекция в неговите романи и разкази, рисунки и пиеси. Като писател Канафани е новатор не само чрез избора на неординарните характери, сюжети и теми, но и чрез богатата стилистика и поетика. В художественото си творчество, както и в обществено-политическите изяви той смело критикува не само политическото поражение, но и

ретроградността като начин на живот и мислене. По този начин писателят отправя предизвикателство към наследените патриархални табути и религиозни догми, спъващи развитието на свободната личност в съвременния арабски свят.

Същевременно Канафани е отворен за новите течения и школи в развитието на западната белетристика от средата на XX век и не се колебае да заимства някои художествени похвати от автори като Джеймс Джойс, Уилям Фокнър, Бърнард Шоу и др. и да ги приложи в творбите си. Сред тези прийоми, често използвани в произведенията му, е потокът на съзнанието. Може да се твърди, че неговото творчество е своеобразен мост между художествените постижения на западния свят и арабската литература. То се характеризира не само с актуалната тематика, но и с въвеждането на нови стилистични форми в една белязана от средновековна приемственост белетристична традиция, изграждала се в течение на векове в необятните простори на арабската пустиня.

Неслучайно пустинята играе централна роля в част от най-емблематичните творби на писателя: „Мъже под слънцето“, „Влюбения“, „Всичко, което ви остана“ и др. В тези произведения пустинята се представя като сурова реалност и метафора на съдбата на палестинските „номади“. Едновременно с това е и символ на „задънената улица“ на емиграцията, а също и „ничия земя“, на чийто фон героите се лутат, разкъсвани между собствените си страхове и илюзии. Но има и друг, позитивен аспект на пустинята, който се асоциира с дълъг път към освобождението и завръщането в лоното на родината майка. В „Завръщане в Хайфа“ срещата между палестинските собственици на къщата в Израел и еврейското семейство от Полша, настанило се в нея и отгледало изоставеното палестинско момче, илюстрира безизходността на общата ситуация, както и личните драми на двете семейства. Същевременно този емоционално наситен сюжет убедително напомня за необходимостта от реално, а не туристическо завръщане в родината.

Проблемът за отчуждението заема голяма част от творчеството на Канафани. Например в романите „Мъже под слънцето“ и „Всичко, което ви остана“ героите търсят своята принадлежност в чуждо за тях общество, което не им осигурява бленуваното човешко щастие. Затова те започват да търсят алтернативни пътища, но според автора единствената правилна посока е завръщане в родината, независимо от това дали накрая ще заплатят с живота си. Тези фундаментални проблеми са засегнати и в романа „Слепият и глухият“, където Канафани отново не пести критиката си към цялото общество, което се уповава само на Всевишния за разрешаване на съдбовни дела.

Такава критика е отправена в драматургичната творба „Шапката и пророкът“. Там отчуждението придобива абсурдни размери, а ситуацията, в която героите попадат, изглежда парадоксална.

Чрез разнообразната палитра от художествените средства и теми писателят призовава палестинците да се събудят, като най-сетне осъзнаят действителността, в която се намират. Според него това е единственият начин за преодоляване на проблемите, свързани с перманентното отчуждение и разпокъсаната идентичност, и за постигане на заветната цел за национално освобождение. С основание може да се твърди, че Гассан Канафани живее в творбите си, както и диша чрез тях. Многообразното му художествено наследство продължава да интригува читателите и литературните критици на различни места по света, въпреки че са изминали цели десетилетия от кончината на писателя.

Приносите на дисертационния труд са:

1. Дисертационният труд е първо и единствено по рода си пълномащабно изследване върху проблемите на идентичността и отчуждението в творчеството на Гассан Канафани. То допълва и уплътнява корпуса от литературоведски разработки в световен мащаб, посветени на творчество на известния палестински писател, но и надхвърля усилията на всеки един от досегашните изследователи, като за първи път са представени на едно място най-значимите творби на Канафани в жанровото им многообразие, включващо разкази, романи и пиеси.
2. За първи път феноменът „Гассан Канафани“ се изследва въз основа на сравнителния анализ, включващ три различни нива: персоналния психологически профил на писателя, активната му обществено-политическата дейност, както и белетристиката. Именно взаимодействието между изброените три сфери формират цялостния образ на твореца в индивидуален, национален и международен план.
3. За първи път са анализирани произведения на Гассан Канафани, както и на редица български писатели като Емилиян Станев, Константин Константинов и Георги Господинов в сравнително-типологически аспект в контекста на отчуждението и идентичността – основни теми на академичния труд.

Въпреки езиковите и стилистичните различия в творбите на тези автори намерените прилики потвърждават високо хуманните им послания, универсални за различните общества, етноси, държави и региони през XX и началото на XXI век.

4. За първи път е представен преводът на разказа на Канафани „Смъртта на легло № 12“, направен от автора на дисертацията и включен в приложението. Изборът на тази творба е свързан с факта, че тя не само е репрезентативна за творчеството на писателя, но и нагледно демонстрира неговото хуманно отношение спрямо екзистенциалната тревожност на съвременния арабски човек.

Литература, цитирана в автореферата:

1. **Azouka, Aida:** “Ghassan Kanafani and William Faulkner: Kanafani`s Achievment in *All That`s Left to You*,” *Journal of Arabic Literature*, Vol. 31. No. 2, 2000.
2. **Канафāнī, Гассāн:** *‘A`ud`ulā` Hayfā*, Бейрут, Дār ал-‘Аўда, 1969.
3. **Макариев, Пламен:** *Мултикултурализмът между толерантността и признанието*, изд. „Изток–Запад“, 2008.
4. **Shehadeh, Yousef:** *Ghassan Kanafani`s Novels. Characters. Their World, Dramas and Hopes*, Scacow, The Enigma Press, 2003.

Публикации по темата на дисертацията:

1. Хамдан, Хайри. Новите форми на изказ в съвременната арабска литература. Електронно списание *Открита литература*, 2019.
<https://sites.google.com/site/otkritaliteratura/avtori/hajri-hamdan/hajri-hamdan-novite-formi-na-izkaz>
2. Хамдан, Хайри. Гассан Канафани и световната литература – Едно око не е достатъчно (Гассāн Канафāнī ўа ал-‘адаб ал-‘аламī - ‘Айн ўāхīда лā такфī). Електронно списание *Ал-Мусаккаф*, бр. 5490, 09.09. 2021.
<https://www.almothaqaf.com/b/readings-5/958088>
3. Хамдан, Хайри. Литературните и културните последствия, породени от съвременните арабски миграционни вълни – романът „Всичко, което ви остана“ (ат-

Таба'āt ал-'адабийа ўа-ас-сақафйа ли маўджāt ал-хиджра ал-'арабийа). Електронно списание *British Arab Cultural Forum*, 17.12.2021.

<http://arabicforum.co.uk/?p=3018>

4. Хамдан, Хайри. Принадлежност и отчуждение в творчеството на палестинския писател Гассан Канафани. *Списание Societas Classica*. Великотърновски университет "Св. Св. Кирил и Методий", 2020, 11 стр. (под печат).